

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ИСЛАМНЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ*

¹*Сатершинов Бақытжан Меңлібекұлы,*

²*Белтенев Жасұлан Мәзуләұлы*

¹*bakhyt-zhan@mail.ru,* ²*zhassbell@mail.ru*

^{1,2}*ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты
(Алматы, Қазақстан)*

¹*Satershinov Baqytzhan,* ²*Beltenov Zhassulan*

¹*bakhyt-zhan@mail.ru,* ²*zhassbell@mail.ru*

^{1,2}*Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies
CS MSHE RK (Almaty, Kazakhstan)*

Аңдатпа. Қазіргі сандық негіздегі ақпараттық технологияның жаһандық деңгейде қарқынды дамыған кезеңінде ислам әлемі замана талаптарына лайықты жауап табудың жолдарын іздестіруде. Мұсылмандардың рухани-мәдени, әлеуметтік-саяси өміріндегі күрделі өзгерістер өтіп жатқандықтан да бұл кезеңді посткәдуілгі уақыт деп атайды. Уақыттың бұл талабынан Қазақстан да тыс қала алмайды, тұрғылықты халықтың басым бөлігі ұстанатын ислам дінінің даму бағытын, ондағы үрдістер мен үдерістерді ғылыми тұрғыда айқындау қажет болады. Ол үшін ең алдымен, дәстүрлі исламның тарихи ерекшеліктерімен қатар жаңа шынайылықтағы оның қоғам үшін онтологиялық және аксиологиялық мәні мен маңызын зерттеу керек. Мақалада ислам дініндегі құндылықтық бағдар мен заңшылдық үрдістің арақатынасы талданады.

Түйін сөздер: аксиология, әдіснама, діни дәстүр, инклюзия, ислам, ханафийа, шарифат.

Кіріспе

Аксиология және діни құндылықтар. Адам баласы бұл дүниенің есігін ашқаннан бастап өмірінің ақырына дейін табиғатпен және қоғаммен қатынасқа түсе отырып, сезім, сенім, наным, таным, ілім, білім, ғылым үдерістеріне ерікті де еріксіз түрде де енеді. Оның барысында ненің бар немесе жоқ, ненің мәнді немесе мәнсіз, ненің шын немесе жалған, ненің жақсы немесе жаман, ненің әдемі немесе тұрпайы, ненің махаббат немесе

---

* Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (АР19679139 «Архитехтоника исламской толерантности в Казахстане: опыт коммуникации и межконфессионального диалога»).

ғадауат, ненің әділет немесе қиянат, ненің ақ немесе қара, ненің обал немесе сауап, ненің таза немесе лас, ненің күнә немесе ізгілік, ненің жаза немесе жала, ненің пайдалы немесе зиян, ненің құнды немесе құнсыз екендігін және т.б. анық-қанығын сезінумен, танып-білумен, айқындаумен, қабылдаумен, мойындаумен, бағалаумен айналысады. Бес хауас сезімдердің тәжірибесімен қатар ақыл мен жүректің күш-жігерін қажет ететін бұл мәселелерді арнайы зерттеумен айналысатын діни, философиялық және ғылыми білім салаларын онтология, метафизика, гносеология, праксиология, аксиология, этика, эстетика деп атайды, сонымен бірге, дін мен философия, әлеуметтік ғылым мен білім, мораль мен құқық, салт пен дәстүр, әдебиет пен өнер секілді руханият салалары адам мен қоғамның ең өзекті деген осы сұрақтарына жауап іздейді.

Адам өзін қоршаған ортадағы құбылыстар мен нәрселерді әуелгі жаратылыстан берілген объективті тұрғыда ғана емес, оларды мәнді, маңызды, құнды, қымбат, қадірлі, құрметті, тіпті қасиетті немесе құдіретті сипаттарын бере отырып, өздерінің субъективті бағалауымен практикалық қатынасын белгілейді. Рухани және материалды, жалпыадамзаттық және ұлттық, діни және сакралды құндылықтар шынайы болмысты эмоционалды және интеллектуалды тұрғыда талғам мен таңдаудың елегінен өткізіледі. Рухани құндылықтардың «материалдық құндылықтардан айырмашылығы – олар утилитарлық сипаттан ада болып, тұтыну барысында тозуға түспейді және сол себепті ұзақ мерзімді саналады» [1, 121 б.].

Протестанттық философ Ф. Шлейермахер айтқандай, «Тарих өзінің ең бастапқы тәрбиешісі ретінде дінге ризашылық білдіріп, ақысын өтеуі тиіс», өйткені адамзат рухының барынша асқақ көріністері адамның абсолютке, яғни дінге ұмтылысымен байланысты. Демек, құндылықтар жүйесі мен жіктелуінде діни құндылықтар үлкен рөл атқарады. Исламда адамның өмірі дінмен тығыз екендігі мойындалып, ол иман, ислам және ихсанмен байланыстырылса, христиандықта сенім, үміт, сүйіспеншілік алдыңғы орынға қойылады. Католиктік христиандық ойшылы Аврелий Августиннің «жер бетіндегі игіліктер о дүниелік құндылықтарды егудің құралы ғана» [2, 24 б.] деген ойы ыбырайымдық діндердің соңғысына жататын исламдағы Мұхаммед пайғамбар хадистерімен үндес келеді. Аристотель адамды саяси жануар ретінде сипаттаса, орыс православиелік христиан ойшылы Н. Бердяев оны діни жануар кейпінде суреттейді [3, 38-39 бб.].

Кез келген қоғамның моральдық құндылықтарын дінсіз елестету мүмкін емес. Дін дүниетанымның ерекше формасы ретінде бүкіл адамзаттың рухани эволюциясын жалғастырып келеді. Сол себепті де дінде қасиетті аянмен қатар, адамзат ұрпақтарының өмірлік тәжірибесімен қалыптасқан даналық бар [1, с. 8]. Сондай-ақ, қазіргі әлемдегі сана дағдарысы жағдайында дінге және оның құндылықтарына деген құштарлық өсіп келеді, мұның өзі адамға әлемдік діндер тарихында жинақталған рухани тәжірибеге құлақ түруге

мүмкіндік береді, діни құндылықтарды үйрене отырып, жалпыадамзаттық мұраттар мен құндылықтарға тартылу үшін тұлғаның жан жақты дамуына әлеуетті мүмкіндіктер береді [4, 55 б.]. Сондықтан, аксиологиялық жүйе аясында діни құндылықтарды қарастырудың маңызы зор.

Өлемдік және дәстүрлі діндердің барлығында дерлік діни құндылықтардың арасында сенім мен иман, үміт пен сүйіспеншілік, ихсан мен ықылас, шынйылық пен тақуалық, ерік еркіндігі мен жауапкершілік, ар-ұят пен парыз және т.б. маңызды орын алады. Ал осылардың арасында дін құбылысының өзегін құрайтыны, діни сананың ең жоғары құндылығы ретінде мойындалатыны сенім немесе иман болып табылады. Алайда, адамның жүрегін жұмсартып, санасын нұрландыратын, оның өмірлік әрекеті мен мінез-құлқын түзейтін нық сенім алдымен білімге негізделуі тиіс. «Егер өздерің білмесендер, онда зікір (білім) иелерінен сұрандар» (Нахл сүресі, 43-аят) деген аят пен «Білім іздену – әрбір мұсылман ер мен мұсылман әйелге парыз» (Сунан ибн Мәжаһ, 224) деп келетін хадис ислам дініндегі білімнің қаншалықты маңызды екендігін аңғартады. Ислам діні терең таухидтік сеніммен қатар білім іздеудің мәні мен маңызын барынша қолдайды және мұсылмандардың құндылықтық сұранысына жауап бере алатындай әдіснама ұсынады.

Исламтанулық зерттеу әдіснамасының ерекшеліктері

Құрылымы жағынан күрделі жүйені білдіретін дүниетаным сенім мен білімнің бірлігінен құралады. Заманауи ғылымда «методология» термині білімнің барлық саласында ғылыми зерттеулерді жүргізетін әдістер мен тәсілдерді, сондай-ақ қандай да бір философиялық мектептердің теориялық негіздерін, іргелі болжамдары мен тұжырымдарын білдіреді. Ислам дінінің эпистемологиялық жүйесінде нахдж, минхадж немесе манхадж терминдері тар мағынасында айқындыққа, қандай да бір нақты мақсатқа жетудің жолы мен тәсілін білдірсе, кең мағынасында шарифатқа сай өмір сүріп, адамдардың жанын тазалайтын ең жоғары құндылықтардың бірі ретіндегі бақытқа қарай бастайтын жетекшілікті ұғындырады. АҚШ Мичиган штаты университетінің профессоры, философия докторы Фатхи Хасан Малкауи өзінің «Эпистемологиялық интеграция: ислам методологиясының негіздері» (Malkawi, F.H. (2014). Epistemological integration: Essentials of an Islamic methodology. International Institute of Islamic Thought (IIIT). Herndon) атты еңбегінде «методология» сөзінің арабша баламасы ретінде «манхаджийа» терминін ұсынады [5, 52 б.].

Әрине, кез келген ислами бағыттағы зерттеудің өзегінде қасиетті Құран мен Суннаға сүйенген тәухид ұстанымы жататыны сөзсіз, ал одан әрі ақылдың орны ақылмен толықтырылып, иджитхад (терең негізделген

талдау) барысында иджма (келісім немесе консенсус), қияс (аналогия), истихсанға (құқықтық басымдылық) сүйенген тәуил әдісі қолданылады. Алайда осы ислам методологиясының өмірлік практикаға толыққанды енгізілмеуі, кейбір мұсылман зерттеушілерінің пікірінше, ислам әлеміндегі интеллектуалдық дағдарыстың негізгі факторларының біріне айналды. Осы себепті қазіргі ислам ойшылдарының кейбірі, мысалы, Саид Шаббар («Иджтихад және жаңғыру»), Зияуддин Сардар («Посткәдуілгі уақыттағы мұсылман қауымдастықтары»), Таха Жәбир әл-Албани («Балансты қалпына келтіру: Құран беделі және Сунна мәртебесі»), Әбдәл-уаһһаб Эльмессирі («Жаратылыстанымдық және қоғамдық ғылымдардағы эпистемологиялық бұрмалаушылық»), Ахмад ар-Райсуни («Ислам заңының жоғары мақсаты мен ниеті туралы аш-Шатиби теориясы»), Әбдул-Хамид Әбу Сулейман («Құран дүниетанымы: мәдени реформа үшін плацдарм») және т.б. интеллектуалды реформаға қарай бағыт ұстанады.

Қазіргі ислам зерттеушілерінің арасында Мұхаммад Умар Фарук өзінің «Біздің Реформацияға бастар жол: заңшылдықтан құндылыққа бағдарланған ислам құқығы мен заңнамаға қарай» деген еңбегінде мұсылман қоғамы үшін іргелі негіз болып келген шарифат біртіндеп үмбеттің дамуына кедергі келтіретін схоластикалық көзқарастардың шатысқан лабиринтіне айналып кеткенін көрсетеді. Дәйексіз хадистерді қолдану мен худуд туралы заңды қате енгізу Құранның рухынан алыстап, Мұхаммед пайғамбардың өсиетінен ауытқып, жалған шарияттың орнығуына жағдай жасап отыр деп есептейді [6, 36 б.].

Қазіргі Қазақстандағы діни ахуалды талдау үшін де шынайы ислами құндылықтарды құндылықтық қырынан қарастыратын аксиологиялық тәсілдің қажеттілігі аңғарылады. Мақалада заманауи исламдық үрдістер ханафилік-матуридилік теология мен қазақ халқының ұстанған дәстүрлі дінін, ақын-жыраулар мен Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Ғұмар Қараш тәрізді діни ойшылдарының рухани мұрасын тарихи-салыстырмалы сараптау барысында айқындалады.

Қазақ халқының дәстүрлі діні және оның құндылықтық сипаты

Қазақ халқы ежелден ханафилікмәзһабтағы сүннеттік ислам дінін ұстанатыны белгілі. Оның діни санасында сенім түсінігінің діни қыры «иман» сөзімен айқындалады және ол адам бойындағы барлық жақсы қасиеттерді қамтитындай кең ұғымды білдіреді. «Иман» терминінің діни анықтамасын жалпы берер болсақ, иман - Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с.) Алла тағаланың құзырынан алғанның барлығына шын жүреппен сену (тасдиқ) және ол сенімді куәлік сөз айтып, тілмен бекіту (тақрир). Иман келтіруге кедергі келтіретін жағдай, хал орын алмастан, аталмыш екі шарт шынайы түрде әрі шарифи үкімге сай орындалуы керек. Ислам дініне сәйкес, жалпы

дін ұғымының мәні мен маңызы, сенім негіздері мен ақида, иман түсінігі мен оның иесі - мүмин ұғымы, иманның негізгі шарттары - тәухид принципі мен Жаратушының көркем есімдері мен сипаттарына сену, періштелерге сену, қасиетті кітаптарға сену, пайғамбарлық пен пайғамбарларға иман, ақырет күніне иман, тағдыр мен қазаға сену Смайыл Сейітбековтің «Иман негіздері» атты кітабында [7], егжей-тегжейлі баяндалған. Діни сенім ретіндегі иманға және оның шарттарына негізделген рухани-адамгершілік құндылықтар жалпыадамзаттық жоғары құндылықтарға жатады және олар адамды екі дүние бақытына қарай жетелейді.

«Имандылықтың» қазақша түсінігі ислам дініндегі ханафилік мектептің түсіндірмесіне сай жоғары мораль мен иләһи адамгершілікке негізделген. Шет жерден келген кейбір исламдық ағымдардың қазақы дәстүрге қатысты теріс пікірлер айтып жүргенін құлақ естіп, көз көріп жүр. Мұның шындыққа қаншалықты жанасып/жанаспайтынын ханафилік мектептің жоғары мораль мен иләһи адамгершілікке негізделген әдіснамасы мен «имандылықтың» қазақша түсінігін салыстыру арқылы көз жеткізуге болады.

Сүннеттік пайымдағы исламның биік мораль мен иләһи адамгершілікке негізделген ұстыны өз мағынасында «адамшылықты, ар-ұят, моральдық тазалық пен асқақты» білдіретін «имандылықтың» қазақы түсінігімен ұқсас. Алла тағала Қасиетті Құранда Өз Елшісіне былай деген: «Ақиқатында сен керемет мінездің иесісің» (Құран кәрім: Кәлам сүресі (68), 4-аят). Қазақтарда «ұяты жоқтың иманы жоқ» деген мәтел бар. Мұхаммед пайғамбар да ар-ұятқа үлкен мән берген. Ол «ар-ұят – иманнан», «ар-ұят – сенімнің тамырының бірі» және «ар-ұят тек игілік әкеледі» деп үйреткен. Алланың елшісі: «... Ислам өнегесі – ар-ұятта», (ар-ұят – асылдандырады (әдемі қылады)), «кімнің ар-ұяты болмаса – иманы да жоқ», - дейді.

Мұхаммед Пайғамбардың сахих хадистерінде айтылған: Ақиқатында, менің пайғамбарлық міндетімнің негізгі бөлігі мен мақсаты көркем мінездерді толықтыру және кемеліне жеткізу». Алла тағала елшісі тағы да: «Шындығында, Қиямет күні сіздердің ішіңіздегі маған ең сүйіктісі де ең жақын болатындарың керемет мінезге, моральдық және адамгершілік қырынан ең үздіктерің» деген. «Қайда болсаң да, құдайдан қорық! Егер сен қателік жіберсең, артынан оны жуып-шаятын жақсы амал ет. Адамдарға (олардың шығу тегі мен сеніміне қарамастан) жақсы ниетпен қара». «Қиямет күні жақсы істердің ішінде ең ауыр тартатыны: тақуалық пен көркем мінез, ибалы әдептілік болады». Мұхаммед Пайғамбар ерекше қайырымды және кішіпейіл болды. Ол: «Егер ол өзі үшін нені ұнатса, өз бауыры (сенімі бойынша) үшін де соны ұнатқанша сіздердің біреуіңізге деген сенім толық (жетілген) болмайды», дейді; «...Егер иманға келіп иланбасаңыз, сіздер Жұмаққа лайық болмайсыздар, бірақ бір-біріңізді жақсы көрмесеңіздер, сенімге де келмейсіздер!..» [8].

Пайғамбардан сүннет болып қалған бұл өсиеттер жалпыны қабылдайтын құндылықтық ұстынының өзегінде жатыр және бұл рух қазақтардың ғасырлар

бойы ұстанып келген дәстүрлі ханафилік мәзһабтағы суннилік исламның да негізін құрайды. Және осы тұста исламның құндылықтарының қазақтың дәстүрлі құндылықтар жүйесіне, сүннеттің қазақы салт-санаға, хадистің ғұрыпқа сіңіп кеткенін атап айту қажет.

Дәстүрлі исламдағы инклюзивті қарым-қатынас

Қазақ халқының ұстанған дәстүрлі исламынан бауырмалдық немесе қазіргі тілмен айтқанда, инклюзивті қарым-қатынасты айқын аңғаруға болады. Құндылықтық тұрғыдағы мұндай баурап алушы дүниетаным, ең алдымен, «басқаларды қабылдайтын және жатсынбайтын, оған қоса, басқалармен ортақ тұстарды іздейтін» менталитет пен плюралистік дүниеқабылдауды білдіреді [9]. Ханафилік мектеп әдіснамасына сәйкес түсіндірілген суннилік пайымдағы исламның дүние қабылдауының «жалпыны қамтушылығы» немесе «бауырмалдығы» ислам дүниетанымына өзін басқа «бөтенге» қарсы қою арқылы өзіндік бірегейлену тән емес екендігіне сүйенеді. Өзін өзгеге қарсы қою антитезасы жоқ. Әдетте Батыстың классикалық философиясында карама-қарсылықтар ретінде қарастырылатын антиномиялар исламда «жұптар» ретінде сипатталатынын ескеру керек. Мұндай дүниетанымға сәйкес, «бөтенмен» күресу және жеңу керек болса, олиудейлер мен христиандарды айтпағанда, мүлдем пұтқа табынушылар мен құдайға сенбейтіндер де емес, ол – «шайтан» (ібіліс) және оның адам тәніндегі жетекшісі «нафс-ул ‘аммара», немесе нәпсісі.

Исламның жалпыны қамтушылығы Әһлү Сунна түсіндіруінде ерекше айқын көрінеді, сонымен бірге ислам іліміне сай, Мұхаммед Пайғамбар жаңа дінді жасаған жоқ, ол ең алғашқы адам мен пайғамбар – Адам атадан бастау алатын монотеистік дәстүрдің жалғастырушысы екендігімен де түсіндіріледі. Сондықтан, «Исламның тарихы бір құдайға табынушылықтың тарихы және ол «хижрадан» басталмайды, ең алғашқы адам және пайғамбар Адам атаның жаратылуынан басталады» деген тұжырым бар.

Оның үстіне, осындай құндылықтық тұрғысынан қарағанда және «дүниетанымның діни мәтіндерін мейіріммен оқудың ілігін іздеушілер үшін *«фатр» кезеңі* тұжырымдамасын қолдану қажеттілігі аңғарылады. «Фатр» кезеңі адамдардың ақиқат жолын таба алмауымен, яғни «ақиқатты» анықтай алмауымен сипатталады. Біздің кезеңдегі көптеген адамдарды «фатр» дәуірінде өмір сүретіндер ретінде сипауға болады. Сондықтан «фатр» кезеңіндегі адамдар ешқашан «дінсіздер», «тозаққа лайықты күнәһарлар» деп сипаттала алмайды. Мұның үстіне, егер осы адамдардың ақиқатты ұғынуға мүмкіндігі болмаса, онда Алла тағала оларды кешіреді (бұл бір түсіндірме). Немесе мұндай адамдар Алланың кешіргенін қаласа, ең болмағанда, бір Жаратушының бар екендігін жүрегінде қабылдап, сенуі тиіс (екінші түсіндірме).

Осы инклюзивті дүниетанымға сай, барлық адамдар шартты түрде «иман келтіргендер» және «әлеуетті иман келтірушілер» деп екі категорияға бөлінеді. Исламға сәйкес, ешкім – адам Құдайға сене ме, сенбей ме деп қорытынды шығаруға құқы жоқ – бұл Құдайдың өзінің құзырындағы нәрсе. Бұл Матуриди, Ашари, Әбу Ханифа және басқа да ұлы ғалымдардың бірауызды пікірі. Олардың исламды, біздің санасы идеологияланған және діни тұрғыда сауатсыз кейбір замандастарымызға қарағанда, анағұрлым артық білгені күмән туғызбаса керек.

Сүннетті ұстанатын «ханафи»-мұсылмандар басым күшке ие болған мұсылман елдерінде мейлінше алуан түрлі және көп келбетті қауымдардың болғандығы бізге тарихтан белгілі. Әркім сенімінде, дүниетанымында, киген киімі мен ішіп-жеген тағамында қандай болса, сол күйінде мойындалған. Бұл Исламның түпнұсқаларынан туындаған діни императив болатын. Сондықтан барлық көне шіркеулер, яһудилік әртүрлі ағымдар, заратуштрашылар, сикхтар, тіпті шығыс әзәзілдері – ассасиндар, барлығы да сунниттік ислам әлемінен өздеріне орын таба алды. Бірақ бұл құндылықтар сунниттік ислам әлеміне «модернистік партикуляризмнің» (ұлтшылдықтың, шовинизмнің, конфессиялық төзімсіздіктің) келуімен өзгеріске түсіп, шайқатыла бастады.

Бұл сипатталған сүннеттік пайымдағы исламның дүние қабылдауының «жалпыны қамтушылығының» немесе «бауырмалдығының» көріністерін қазақ халқының дәстүрі мен ұлттық құндылықтарынан табуға болады. Мысалы:

– жалпыны қамтушылық пен бөтенсімеу мұсылман-қазақтардың рухани мұрасы мен зияткерлік дәстүрлеріне де, күнделікті тұрмыс-тіршілігіне де тән болып келеді. Сондықтан қазақтар бейбіт кезеңде буддист-жоңғарлармен де, христиандармен де, мысалы, орыстармен, казактармен (қазақтардың көбісінің орыстар арасында «тамыры» болған, қазақтар жоңғарлармен «анда» болып сауда жасаған, кейбірі тіпті отбасын құрған) тығыз қарым-қатынаста болған.

– Қазақтардың «рушылдығы» мәні жағынан құндылықты болды. «Қарға тамырлы қазақ», «қазақтар жөн сұраса кетсе туыс болып шығады» деген мәтелдер басқа руды, басқа жүзді бөтенсімей, ішке тартуынан келіп шығады.

– «құдалықты» биік тұтқан дәстүрлер (құда мың жылдық, күйеу жүз жылдық) және тұтастай рулар мен тайпаларды туысқа айналдырып жіберу үрдісі қазақтардың «инклюзивтілігін» дәлелдейді. Қазақтардың бұл менталитеті жұбайы мысырлық болған соң Египет тұрғындарына «Пайғамбардың туыстары» ретінде ілтипатпен қарауын мұсылмандарға өсиет еткен Мұхаммед пайғамбардың терең мәнді хадисімен үндес. Демек, Мұхаммед пайғамбар Мысырдың барлық тұрғындарына өз туыстарындай қараған (қазақтың тұтас рудың өкілдерін «құдалар» дейтіні сияқты).

– жеті атаға дейін үйленуге рұқсат бермей, керісінше, алыс рулар мен тайпалармен некеге тұрғандарды көтермелеу де осы жалпыны қамтушылық-

ты аңғартады. Нәтижесінде, қазақ тілінде соншалықты айрықшаланатындай диалектілер жоқ, тек аздаған жергілікті сөйлеу ерекшеліктері бар.

– қазақтардың «рушылдығы» басқа рулар мен тайпалар арасынан «жау» тауып, қақтығысуға емес, туыстардың бірнеше ұрпағына дейін жететін «тарамдалған туыстық байланыстар орнатуға» және өзара «ынтымақтастыққа» бағытталған. Өткеннен аракідік, ал қазір жиі байқауға болатын нәрсе бұл – осы «инклюзивистік тамырлық («рушылдық» деген дұрыстау) менталитеттің» өңінің теріс айналуы. Астарында мән-мағынасы бар дәстүрдің бәсекеге, ысырапқа айналуы осыны көрсетеді.

– қазақтардың жалпыны қамтушылығы мен бауырмалдығы қуғын-сүргінге ұшыраған халықтармен қарым-қатынасында да анық көрінген, 1920-жылдардың аяғы мен 1930-жылдардың басында қазақтар өздері аштан қырылып жатса да, Қазақстанға айдалған репрессияға ұшыраған әртекті халықтарды (кәрістер, немістер, түріктер, шешендер, күрдтер және т.б.) өз жеріне қабылдап паналатқан. Тіпті АЛЖИР, КарЛаг тәрізді оқшау орындарда қамауда жүргендерге аштан өлмесін деп, айдауылдардың көзіне тас лақтырғандай көрінетіндей етіп, құрт лақтырған.

Тұтастай алғанда, қазақ халқының өзінің дәстүрлі діни сенімі мен санасында, діни білімі мен практикасында иманның шарттарын да, исламның шарттарын да құндылықтық бағдарда ұстанды және адамдардың денсаулық, жыныстық, әлеуметтік жағдайлары ескерілді. Бақара сүресінде айтылғандай, «дінде зорлық жоқ», тегі мен дініне қарай басқаларды алаламады. Алайда иман келтіріп, мүмін болып қана қоймай, мұсылман болу үшін ислам шарттарын орындау қажет және иманды жүректе бекітіп қана қоймай (тасдиқ - иманды жүректе бекіту, осы тұста бір ескертетін нәрсе, Абайдың 38-сөзі деп айтылып жүрген шығарма осы иман негіздерін тамаша түсіндіріп беретін жеке трактат [10] болғандығы енді айтылып жүр), сол сенімін тілмен айтып, қоғамға жария ету (немесе икран – құқықтық мағынада міндеттемедегі шарттардың күнгірт болмай, айқын болуын білдіреді) исламның маңызды болмыстық құндылығы болып табылады. Сондықтан бұл түпкі метафизикалық болмыстарға деген шәксіз сенім имандағы, исламдағы және ихсандағы онтологиялық және аксиологиялық мәннің негізін құрайды.

Қорытынды

Қазіргі уақытта дәстүрлі ислам ұстанымын, әсіресе «ханафиттік мәзһаб» әдіснамасына сай талдау және адамзаттың әртүрлілігі бір-біріне қарсы тұрып қана қоймайтынын түсіну және түсіндіру өте маңызды, сонымен бірге, дін деңгейіндегі «тепе-тең ақиқаттарды» алдын-ала мойындау және алғыр ойлауды қалыптастыру мақсатында әралуандылықтың бірлігін мойындайтын және өзіне ұқсамайтын менталитетті жоғары адамгершілік доктринасы деңгейіндегі жатсынбайтын бейбіт әрі «тепе-тең өмір сүру бейнелерін» қалыптастыру маңызды мәнге ие болып отыр.

Сүннеттік исламның ханафилік-матуридилік доктринасының болмыстық және құндылықтық қырынан жаңаша пайымдау Қазақстанда және барлық орталықазиялық аймақта дамыған құқықтық мемлекет пен күшті азаматтық қоғам құрудың алғышарты бола алады. Қазақстанның мұсылман қауымдастығы ханафиттік мектеп әдіснамасына әділетті және төзімді қоғам құру мақсатында «инклюзивистік» және мәні жағынан «адал азаматтық» бірегейлікті қалыптастыруға үлес қоса білуі қажет. Осының барлығы Қазақстанды дамытудың ұзақмерзімді стратегиясында белгіленген басымдылықтарға байланысты болып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Седанкина Т.Е. Аксиология религии: Учебное пособие. – Казань: Изд-во КФУ, 2012. – 244 с.
- 2 Соколов В.В. Средневековая философия. – М.: Высш. школа, 1979. – 448 с.
- 3 Бердяев Н. Русская религиозная философия и коммунистический атеизм. – Париж, 1931. – 48 с.
- 4 Абдигалиева Г.К. Религиозная этика и аксиология. – Алматы, 2003. – 56 с.
- 5 Малкави Фатхи Хасан. Эпистемологическая интеграция: основы исламской методологии / пер. с англ. Т.М. Ястремской. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2022. – 52 с.
- 6 Мухаммад Умар Фарук. На пути к нашей Реформации: от законничества к ценностноориентированным исламскому праву и юриспруденции / пер. с англ. Е.В. Музыкакиной. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2022. – 36 с.
- 7 Сейтбеков С. Иман негіздері. – Алматы: Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры, 2011. – 376 б.
- 8 Бухари, Иман, 3; Муслим, Иман, 57, 58; Абу Дауд, Адаб, 6; Абу Дауд, Сунна, 14; Насаи, Иман, 16.; Бухари (мухтасар), игілікті тәрбиелілік кітабы, хадис № 1950; Муватта, Хуснуль- Хулк, 9; Ибн Маджа, Зухд, 17 (4181, 4182); Ибн Маджа, Зухд, 17 (4185); Тирмизи, Бирр, 47 (1975); Али аль Муттаки, Канзуль Уммаль, 3/119; ас-Суюты, Аль-джами‘ ас-сагир, с. 155, хадис № 2584, Бухари, Хакима, Байхаки хадистерінің жинағы; Тирмизи, Бирр, 77 (2019); Аль-Бага, Мухтасар суна ат-тирмизи, с. 276, хадис № 2019; Тирмизи, Бирр, 55.; Ас-Суюты, Аль-джами‘ ас-сагир, с. 155, № 2583, № 2584, № 2585 хадистері; Бухари, Иман, 7; Муслим, Иман, 71; Муслим, Иман, 93; Тирмизи, Сифатуль-Кияма, 56.
- 9 Қазақстандағы діни бірегейліктің инклюзивтілігі мен эксклюзивтілігі мәселелері. Ұжымдық монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия; саясаттану және дінтану институты. – 2020. – 236 б.
- 10 Құнанбаев, Абай. Қара сөз. Поэмалар. – Алматы: Ел, 1993. – 272 б.

Transliteration

- 1 Sedankina T.E. Aksiologiya religii: Uchebnoe posobie [Axiology of Religion: Textbook]. – Kazan': Izd-voKFU, 2012. – 244 s.
- 2 Sokolov V.V. Srednevekovaya filosofiya [Medieval Philosophy]. – M.: Vysch. shkola, 1979. – 448 s.
- 3 Berdyayev N. Russkaya religioznaya filosofiya i kommunisticheskii ateizm [Russian Religious Philosophy and Communist Atheism]. – Parizh, 1931. – 48 s.
- 4 Abdigalieva G.K. Religioznaya etika i aksiologiya [Religious Ethics and Axiology]. – Almaty, 2003. – 56 s.

5 Malkavi Fatkhi Khasan. Epistemologicheskaya integratsiya: osnovy islamskoi metodologii [Epistemological Integration: Foundations of Islamic Methodology] / per. sangl. T.M. Yastremskoi. – SPb.: Peterburgskoe vostokovedenie, 2022. – 52 s.

6 Mukhammad Umar Faruk. Na puti k nashei Reformatsii: otzakonnichestva k tsnnostno orientirovannym islamskomu pravu i yurisprudentsii [Towards our Reformation: from Legalism to Value-Oriented Islamic Law and Jurisprudence] / per. sangl. E.V. Muzykinoi. – SPb.: Peterburgskoe Vostokovedenie, 2022. – 36 s.

7 Seitbekov S. Iman negizderi [Basics of Faith]. – Almaty: Islam madenieti men bilimin qoldau qory, 2011. – 376 b.

8 Bukhari, Iman [Faith], 3; Muslim, Islam [Faith], 57, 58; Abu Daud, Adab [Manners], 6; Abu Daud, Sunna [Sunnah], 14; Nasai, Islam [Faith], 16.; Bukhari (mukhtasar [brief]), igilikti tarbielilik kitaby [book of good upbringing], khadis [hadith] № 1950; Mubatta, Khusnul-Khulk, 9; Ibn Madzha, Zuhd, 17 (4181, 4182); Ibn Madzha, Zuhd, 17 (4185); Tirmizi, Birr, 47 (1975); Ali al Muttaki, Kanzul Ummal, 3/119; as-Suyuty, Al-jami' as-saghir, p. 155, hadith № 2584, Bukhari, Khakima, Baikhaki khadisterinin zhinagy [Hakima, a collection of Bayhaki hadiths]; Tirmizi, Birr, 77 (2019); Al-Baga, Mukhtasar sunan at-tirmizi, p. 276, khadis № 2019; Tirmizi, Birr, 55.; as-Suyuty, Al-jami' as-saghir, p. 155, № 2583, № 2584, № 2585 khadisteri; Bukhari, Iman [Faith], 7; Muslim, Islam [Faith], 71; Muslim, Islam [Faith], 93; Tirmizi, Sifatul-Kiyama, 56.

9 Qazaqstandaq dini biregeiliktin inklyuzivtigimen eksklyuzivtiligi maseleleri. Uzhyndyq monografiya [Issues of Inclusiveness and Exclusivity of Religious Identity in Kazakhstan. Collective Monograph]. – Almaty: QR BGM GK Filosofiya, sayasattanu zhane dintanu instituty. – 2020. – 236 b.

10 Qunanbaev A. Qara soz. Poemalar [Black word Poems]. – Almaty: El, 1993. – 272 b.

Сатершинов Б.М., Белтенев Ж.М.

Аксиологические проблемы традиционного ислама в Казахстане

Абстракт. В период глобального развития цифровых информационных технологий исламский мир ищет подходящий ответ современным вызовам. В связи с тем, что в духовной, культурной, социальной и политической жизни мусульман происходят серьезные изменения, этот период называют постпривычным периодом. Казахстан не может оставаться в стороне от этого требования времени, необходимо будет научно определить направление развития исламской религии, которой следует большинство населения. Для этого, прежде всего, наряду с историческими особенностями традиционного ислама, необходимо изучить его онтологический и аксиологический смыслы и значение для общества в новой реальности. В статье анализируется соотношение ценностной ориентации и законничества в исламе.

Ключевые слова: аксиология, методология, религиозная традиция, инклюзия, ислам, ханафия, шариат.

Satershinov B., Beltenov Zh.

Axiological Problems of Traditional Islam in Kazakhstan

Abstract. During the period of global development of digital information technologies, the Islamic world is looking for a suitable response to modern challenges. Due to the fact that major changes are taking place in the spiritual, cultural, social and political life of Muslims, this period is called the post-religious period. Kazakhstan cannot remain aloof from this requirement of the time; it will be necessary to scientifically determine the direction of development of the Islamic religion, which is followed by the majority of the population. To do this, first of all, along with the historical features of traditional Islam, it is necessary to study its ontological and axiological meanings and significance for society in the new reality. The article analyzes the relationship between value orientation and legalism in Islam.

Key words: axiology, methodology, religious tradition, inclusion, Islam, hanafia, sharia.